

บทที่ ๒

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระสาวก

พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาโดยตลอด ก็ด้วยพุทธวิธีการสอนอันเนื่องมาจากพระบุคลิกภาพอันหาที่เปรียบมิได้ขององค์พระพุทธเจ้า ตลอดจนในหมู่บริวารทั้งหลายที่พากันเสียดสตามแบบอย่างขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แยกย้ายไปเผยแผ่พุทธธรรมตามหมู่บ้านและชุมชนต่าง ๆ จนประชาชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาเปลี่ยนมานับถือและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระองค์ได้อย่างรวดเร็ว การศึกษาวิจัยในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพุทธวิธีเกี่ยวกับรูปแบบวิธีการเผยแผ่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๒.๑ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุโมกขธรรมแล้ว ได้ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ ๗ สัปดาห์ก็ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะสั่งสอนให้ปวงเวไนยสัตว์ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานในธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบ พระพุทธองค์ก็เริ่มประกาศหลักพุทธธรรมครั้งแรกในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำเดือน ๘ โดยมีปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เป็นเป้าหมายในการเผยแผ่ โดยทรงประกาศธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร เป็นครั้งแรกในครั้งนั้น ได้มีโกณฑัญญะ เป็นผู้สามารถรู้และเข้าใจในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ พระพุทธองค์จึง ประกาศว่า อัญญาสิ วต โภ โกณทัญญะ อัญญาสิ วต โภ โกณทัญญะ โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอโกณฑัญญะ จึงได้ชื่อนี้ว่า อัญญาโกณฑัญญะ จากนั้น จึงได้ทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปในทุกสารทิศ มีผู้ศรัทธาเลื่อมใส เคารพ ยำเกรง ในพระรัตนตรัยน้อมนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ

จุดหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า จึงมุ่งเน้นไปที่ประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง การประกาศพระพุทธศาสนาจึงยึดหลักประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของการสื่อสารธรรม ในพระพุทธศาสนา โดยเป็นหลักและนโยบาย ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเหล่าสาวก ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ โดยหลักการก็คือ ให้เกิดประโยชน์สุขตามพุทธประสงค์ ๓ ประการ คือ

* วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕

๑) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ชาตินี้

๒) สัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ชาติหน้า

๓) ปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง^๒

พุทธพจน์นี้เป็นเครื่องชี้ชัดถึงบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธองค์ประสงค์ให้เกิดเป็นประโยชน์แก่มหาชน เพราะฉะนั้น ประโยชน์ ๓ จึงเป็นความชัดเจนในคำสอน พุทธศาสนามุ่งหมายความสุขด้วยข้อปฏิบัติให้เกิดสุข มิใช่บรรลุดด้วยความทุกข์ หรือทุกคนเป็นอิสระสมบูรณ์จากกิเลสทั้งปวง จึงจะถือว่าเป็นความสุขที่เป็นจุดหมายปลายทางตามอุดมการณ์ในพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระพุทธเจ้า จึงทรงมีพุทธประสงค์ในการสอนเพื่อให้มหาชนเกิดความรู้ ความเห็น ๓ ประการ^๓ คือ

๑. เพื่อให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิปัญญาธรรมเทศนา)

หมายความว่า สิ่งใดที่พระองค์ทรงรู้แล้ว ทรงเห็นแล้ว แต่เมื่อทรงพิจารณาว่าไม่เป็นประโยชน์สำหรับมหาชน พระพุทธองค์ก็จะไม่ทรงสอนในสิ่งนั้น ทรงสอนให้ผู้รู้จริงเห็นแจ้งเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้นๆ อุปมาเหมือนครูที่มีความรู้มาก แต่ก็นำเอาเฉพาะความรู้เท่าที่จำเป็นแก่ศิษย์ในชั้นนั้นๆ มาสอน เท่าที่จะฟังเป็นประโยชน์แก่ศิษย์ และเท่าที่วุฒิภาวะของศิษย์จะรับได้ ดังตัวอย่างเช่น

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสเปวัน (ป่าประดู่ลาย)

ใกล้เมืองโกสัมพี ครั้นนั้น ทรงถือใบประดู่ลายเพียงเล็กน้อยไว้ใน

พระหัตถ์แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าใบประดู่ลายในพระหัตถ์กับ

ใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นอย่างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลาย

กราบทูลว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์มีเพียงเล็กน้อย ส่วนที่อยู่

บนต้นมีมากนัก พระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องนี้ ฉันใด เรื่องที่ทรงรู้

นั้นมีมากเหมือนใบไม้บนต้นส่วนที่ทรงบอก และทรงแสดงแก่ภิกษุ

ทั้งหลายมีเพียงเล็กน้อยเหมือนใบไม้ในพระหัตถ์^๔

ทั้งนี้ ก็เพราะพระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะบอกว่า ส่วนไหนที่ไม่มีประโยชน์แก่พรหมจรรย์ ไม่เป็นเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนด เพื่อความรู้ยิ่ง และนิพพาน ก็จะไม่บอก ส่วนไหนที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นไปเพื่อการตรัสรู้และนิพพานเช่นเรื่องทุกข์ เหตุแห่ง

^๒ บุ.จุ (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๓๓๓.

^๓ อ.จ.ติก (ไทย) ๒๐/๓๕๖/๕๖๕.

^๔ ส.มหา. (ไทย) ๑๕/๕๔๘/๑๗๑๒.

ทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระองค์ก็จะตรัสบอกพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรองตามแล้วก็ไม่เห็น

๒. เพื่อให้ผู้ฟังตรองตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้ เห็นด้วยตนเอง(สนิทานธรรมเทศนา) พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรองตามแล้วไม่เห็นและไม่ง่ายเกินไปจนไม่ต้องตรึกตรองขบคิดก็เห็นได้ พุทธวิธีในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในสังคาลกสูตร เล่าไว้ว่า เช้าวันหนึ่งพระพุทธองค์ทรงเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกมานพผู้มีผ้าเปียก ผมเปียก(แสดงถึงความทุกข์โศก) กำลังไห้ทุกข์ทั้งหลายอยู่ในระหว่างทางเสด็จพุทธดำเนิน จึงตรัสถามว่า ทำอย่างนั้นเพื่ออะไร มานพกราบทูลว่า ทำตามคำของบิดาซึ่งได้สั่งไว้เมื่อใกล้จะสิ้นชีพว่าให้ไห้ทุกข์ทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าในวินัยของพระอริยะเขาไม่นอบน้อมไห้ทุกข์กันอย่างนี้ดอก มาณพขอร้องให้ทรงแสดงการไห้ทุกข์ในอริยวินัยพระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมเรื่องไห้เว้นความชั่วต่างๆ ให้รู้จักมิตรแท้มิตรเทียม และทรงแสดงทิศ ๖ ในความหมายใหม่ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ

๑. ทิศเบื้องหน้า มารดา บิดา
๒. ทิศเบื้องขวา ครูอาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง บุตร ภรรยา
๔. ทิศเบื้องซ้าย มิตร
๕. ทิศเบื้องต่ำ ทาสกรรมกร หรือคนที่อยู่ในฐานะต่ำกว่า
๖. ทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์ผู้มีศีล^๕

ทรงแสดงว่า ให้ปฏิบัติชอบต่อบุคคลประเภทต่างๆ ดังกล่าวมาชื่อว่าเป็นการไห้ทุกข์ที่ต้องตามอริยวินัย นอกจากนี้ยังทรงแสดงหน้าที่ที่บุคคลประเภทนั้นพึงปฏิบัติต่อกันเพื่อความสงบสุข ความราบรื่นของการครองชีวิตอยู่ด้วยกันเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจบลงแล้วสังคาลกมานพก็ชื่นชมยินดีปฎิญาณตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะเขาตรองตามด้วยเหตุผลแล้วเห็นจริงตามที่พระพุทธองค์ทรงสอน

๓. เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัสจรรยสามารถยังผู้ปฏิบัติตามได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตนๆ(สปปาฏิหาริยธรรมเทศนา) ในข้อนี้มีเรื่องที่พอจะนำมาประกอบการพิจารณาหลายเรื่อง ขอนำมากล่าวเพียงเล็กน้อย ดังนี้บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นั้นพระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าดีที่สุดใน

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๒๖๖ - ๒๗๒ / ๒๑๒ - ๒๑๖.

ที่สุด และเป็นประโยชน์ที่สุดข้อนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาที่ดำรงเป็นประโยชน์แก่มหาชนมาจนกระทั่งบัดนี้ก็ด้วยอานุภาพของอนุศาสนีปาฏิหาริย์นั่นเอง

ในสังการวสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓ แก่สังการวพราหมณ์ ให้พราหมณ์พิจารณาว่าอย่างไรหนึ่ดีกว่า ประณิดกว่า พราหมณ์กราบทูลว่า อิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ไม่ประณิด ผู้ใดทำก็เป็นเรื่องเฉพาะตัวของผู้นั้นและปรากฏแก่ตน(สังการวพราหมณ์) เหมือนภาพลวง (มายาสหรมุรูป วิช ขายติ) ส่วนอนุศาสนีปาฏิหาริย์เป็นของประณิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว^๖

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเน้นปาฏิหาริย์ทางคำสอน คือ พุทธสอนให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วได้ผลตามที่ทรงสอนก็เหมือนอัสจรรย^๗ นั้นแหละคือยอดปาฏิหาริย์และเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ไม่เพียงเฉพาะคนเท่านั้น แต่เป็นประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมากในมหาปริณิพพานสูตร เมื่อพระพุทธองค์จวนปรินิพพาน ทอดพระเนตรเห็นมหาชนนำเครื่องสักการะเป็นจำนวนมากมาบูชาพระองค์ จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า การทำบูชาอย่างนั้นไม่ใช่บูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แต่ผู้ใดจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีอุบาสกหรืออุบาสิกาที่ตามปฏิบัติธรรมสมควร ปฏิบัติชอบ ผู้นั้นแหละชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง^๘

ผู้วิจัยมองว่า พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนเน้นที่บุคคล เพราะตระหนักว่ามนุษย์เป็นผู้ฝึกได้และเป็นผู้ที่จะรู้ตามได้ ถ้าเขาได้ฝึกตนเองตามหลักการและวิธีการที่พระองค์ทรงค้นพบ เพราะวามมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพ ทางปัญญาเมื่อได้ฟังการแนะนำแล้ว ก็จะสามารพัฒนาจิตใจของตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ได้ แต่ระดับความสามารถของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดังนั้นในการสอนแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับประเภทและศักยภาพของแต่ละบุคคลโดยพระองค์จะคำนึงถึงผู้ฟังเป็นหลัก ในการสอนแต่ละครั้งพระองค์จะทรงตรวจดูลักษณะและระดับภูมิปัญญาก่อน จึงจะทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดง

๒.๑.๑ คุณสมบัติของผู้สอน หรือนักเผยแผ่

พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่ปราชญ์ได้ขนานถวายและพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกเสมอ คือคำว่า พระบรมศาสดา หรือพระบรมครู ซึ่งแปลว่าพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม หรือผู้เป็นยอดของครู ในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณ ถวายพระเกียรติว่า สตฺตา เทวมนุสฺसानํ แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำเสริมพระคุณว่า อนุตฺตรโร ปุริสทมม- สारถิ แปลว่า เป็นสารถิฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า พระนามเหล่านี้ ส่อแสดงความหมายอยู่ในตัวว่า

^๖ อย.ติก (ไทย) ๒๐ / ๒๑๔ / ๕๐๐ .

^๗ ที.มहा. (ไทย) ๑๐ / ๑๖๑ / ๑๒๖.

ปราชญ์และพระพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทิดทูนพระองค์ในฐานะทรงเป็น
 นักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และได้
 ทรงประสบความสำเร็จในงานนี้เป็นอย่างดีความกรุณาที่แสดงออกในทางการอบรมสั่งสอน ย่อม
 เป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เราเรียกว่า **องค์คุณของกัลยาณมิตร**
 ซึ่งมี ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองชวน
 ให้ผู้ฟังอยากสนใจที่จะซักถาม

๒. ครุ เป็นที่เคารพ คือ มีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะ ชวนให้เกิดความอบอุ่นใจ เป็น
 ที่พึ่งได้อย่างปลอดภัย

๓. ภาวนิโย เป็นที่ยกย่อง คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝน
 ปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่ยกย่องน่าเอาอย่าง ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้

๔. วัตตา เป็นนักพูด โดยอาจจะเลือกใช้วิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่ออธิบายให้
 ผู้ฟังเข้าใจ

๕. ว่าจะนักระโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำใดถาม คำล่วงเกินคำ
 ตักเตือน วิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนได้ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ แม้บางครั้งอาจถูกต่อต้านจาก
 ลัทธิภายนอกมาขัดขวางต้องงานเผยแผ่

๖. คัมภีรญจะ กะถัง กัตตา เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย นักเผยแผ่ที่ดี
 จะต้องมีความรู้ในศาสตร์หลาย ๆ อย่าง และต้องฉลาดในการเลือกใช้วิธีเผยแผ่แบบต่าง ๆ เพื่อให้
 เหมาะสมกับผู้ฟัง เพื่อให้เกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตาม

๗. โน จักฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำใน อฐานะ ไม่ชักนำผู้ฟังให้เดินผิดทางไปนอกพุทธ
 ดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูงแนะนำในทางที่ถูกที่ควร^๔

นอกจากนี้ แสง จันทรงาม^๕ ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของนักเผยแผ่ที่ดี ดังนี้

๑. มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิต

๒. ไม่ถือตัวหยิ่งโส

๓. มีความอดทน ใจเย็น

๔. มีความยุติธรรม ไม่เห็นแก่หน้า

๕. มีความรอบคอบ

^๔ วจ.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/ ๓๗ / ๕๗.

^๕ แสง จันทรงาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๔

๖. มีความประพฤติน่าเคารพบูชา

๗. รู้จักภูมิสถาปัตยกรรมของผู้ฟัง

๒.๑.๒ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

วิธีการสอนพระพุทธเจ้าทรงเน้นไปที่เนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอน มีตัวผู้เรียนหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนครบถ้วนทุกอย่าง พระราชวรมุนี ได้แยกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้^{๑๑}

๑. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น จุดมุ่งหมายข้อนี้หมายความว่า ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้น ๆ สิ่งใดที่ทรงรู้แล้ว แต่เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับการสอน ก็จะไม่สอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่รู้และจำเป็นเท่านั้น เช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสพาวน เมืองโกสัมพี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจะเข้าใจความหมายนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบ ที่เราหยิบขึ้นมา กับใบไม้ที่อยู่บนดิน อย่างไหนมากกว่ากัน” ลำดับนั้นภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า “ใบไม้ที่อยู่บนดินไฉนนั้นแหละมากกว่าใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบ ที่พระองค์หยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อยพระพุทธเจ้าข้า” ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เราได้รู้แล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน เพราะเหตุไร เราจึงมิได้บอก เพราะสิ่งนั้นไม่มีประโยชน์ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนั้น เราจึงมิได้บอก สิ่งอะไรเล่าที่เราบอกแล้ว คือ เราได้บอกว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เพราะเหตุไร เราจึงบอก เพราะสิ่งนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อดับทุกข์ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนั้น เราจึงบอกภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้เธอพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ”^{๑๒}

๒. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้เห็นด้วยตนเอง เช่น พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายแม้ว่าภิกษุจะพึงจับชายสังฆาฏิของเราติดตามรอยเท้าเรา ติดตามไปข้างหลังแต่ภิกษุนั้นมีความละโมภ กำหนดยินดียอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้ายหลงลืมสติไม่รู้ตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมในอินทรีย์ แท้จริงแล้วภิกษุนั้นก็ยังเชื่อว่ายู่ห่างไกลเรา เราก็ห่างไกลภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรม เชื่อว่าไม่เห็นเราภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลเราถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมภไม่กำหนดยินดียอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตไม่

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, หน้า ๒๖ - ๓๐.

^{๑๒} ส. ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๑/๖๑๓.

พยายาม ไม่คิดประทุษร้าย มีสติมั่น มีความรู้สึกตัว มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นเชื่อว่าอยู่ใกล้เรา เราก็ออยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั้นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม^{๑๒} แม้เห็นธรรม เชื่อว่าเห็นเรา

๓. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นมหัสจรรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน เช่น ในปรินิพพานสูตร เมื่อพระจวนปรินิพพาน ทอดพระเนตรเห็นมหาชนนำเครื่องสักการะเป็นอันมากมาบูชา พระจึงตรัสกับพระอานนทว่า การทำกรบูชาอย่างนั้น ไม่ชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แต่ผู้ใด จะเป็นภิกษุภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ตาม ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ผู้นั้นแหละชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงปลงพระชนมาสังขารว่า อีก ๔ เดือนข้างหน้าพระองค์จะปรินิพพาน ภิกษุหลายพันรูปเที่ยวแวดล้อมพระองค์อยู่ ปรีกกานัว่า พวกเราจะทำอะไรหนอ ? ภิกษุรูปหนึ่งชื่อธรรมมาราม ไม่เข้าร่วมกลุ่มกับภิกษุทั้งหลายเมื่อภิกษุทั้งหลายถามถึงความรู้สึกเกี่ยวกับการปรินิพพานของพระศาสดา ท่านมิได้ให้คำตอบแต่ประการใด แต่คิดว่า อีก ๔ เดือนข้างหน้าพระศาสดาจักปรินิพพานแล้ว เราเป็นผู้ที่ยังมีราคะอยู่ เราจะพยายามเพื่อบรรลุพระอรหัตผลในช่วงเวลาที่พระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นั้นเองเพื่อเป็นการบูชาพระองค์ ท่านธรรมมารามคิดดังนี้แล้ว ก็เป็นผู้เดียวเท่านั้นในอริยابถต่าง ๆ นึกคิดระลึกถึงธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงอยู่ตลอดเวลา ไม่คลุกคลีด้วยภิกษุหลายรูป อยู่รูปเดียวในที่สงัด ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลพระศาสดาว่า “พระธรรมมารามมิได้มีความเชื่อใยในพระองค์เลย” พระทศพล (พระพุทธเจ้า) ให้เรียกพระธรรมมารามเข้าเฝ้า ตรัสถามถึงเหตุการณ์กระทำเช่นนั้น เมื่อทรงทราบเหตุผลแล้วก็ทรงอนุโมทนาสาธุการว่า “ดีแล้ว ๆ ผู้ที่มีความรัก เคารพในเรา จงประพฤติอย่างธรรมมารามเถิด ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่บูชาเราด้วยของหอม ระเบียบดอกไม้ หาชื่อว่าบูชาเราจริงไม่ ส่วนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จึงชื่อว่าบูชาเราอย่างแท้จริง”^{๑๓}

๒.๑.๓ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ได้ตรัสองค์แห่งธรรมกถึกไว้ว่า “อานนทการแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ” คือ

๑. เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ

๒. เราจักแสดงอรรถ

^{๑๒} บ. อิติ. (ไทย) ๒๕ / ๕๒ / ๔๖๕.

^{๑๓} พระมหาบุญเลิศ ฐมฺมทสฺสี, “ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิทายคม (หลวงพ่อกุณ ปรีสุทฺธฺโธ)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕ - ๑๖.

๓. เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู

๔. เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม

๕. เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น^{๔๔}

ในการแสดงธรรมนั้น ผู้ที่เป็นนักเผยแผ่จะกล่าว หรือแสดงธรรมต้องยึดหลักการสอน ๕ ประการดังกล่าวแก่ผู้ฟัง ซึ่งมีอยู่ ๔ ประเภท ตามระดับสติปัญญา กล่าวคือ

- อุคฆัตถัตถัญญ ผู้สามารถรู้ได้อย่างฉับพลัน เพียงแต่ยกหัวข้อขึ้นแสดงก็อาจรู้ได้ทันที
- วิปจิตถัญญ ผู้สามารถรู้ได้เมื่ออธิบายความอย่างละเอียดแล้วซักถามทบทวน
- เนยยะ ผู้สามารถเข้าใจได้ เมื่ออธิบายความอย่างละเอียดแล้วซักถามทบทวน
- ปทปรมะ ผู้ไม่สามารถเข้าใจอะไรที่ลึกซึ้งและมีความเห็นผิดอย่างรุนแรง

การแสดงธรรมของพระองค์จึงทรงยังใช้หลักการสอนที่เหมาะสมกับบุคคลประเภทต่างๆ โดยคำนึงถึงตัวผู้เรียน และเกี่ยวกับการสอนหรือเนื้อหาของเรื่องที่สอนเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับหลักการสอนทั่วไป พระราชวรมุณี ได้แยกไว้เป็นประเด็น ดังนี้^{๔๕} ได้แก่

เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

ในการสอนแต่ละครั้งนอกจากพระองค์จะทรงดูนิสัย หรือระดับภูมิปัญญาแล้ว เนื้อหาหรือเรื่องที่จะทรงสอนนั้นก็ต้องคำนึงด้วย ซึ่งเนื้อหาที่จะทรงสอนนั้นพระองค์ก็มีหลัก ๗ ประการ คือ

๑. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจยาก

๒. สอนเนื้อหาเรื่องที่ลุ่มลึกค่อยยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็น

สายลงไป

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ฟังสอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

๔. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ควบคุมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่กวาน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเนื้อหา

๕. สอนมีเหตุผล สามารถตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า “สนิทาน”

๖. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

๗. สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่เขาเอง

^{๔๔} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓.

^{๔๕} พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, หน้า ๓๐ – ๓๘.

เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

เกี่ยวกับตัวผู้เรียนนี้ก็คล้ายกับเนื้อหาหรือเรื่องที่พระองค์ทรงเลือกมาเพื่อสอน พระองค์จะสอนใครนั้นต้องดูก่อนว่ามีความพร้อมที่จะเรียนรู้หรือไม่ หรือคนไหนมีความรู้ระดับไหน พระองค์ก็จะปรับความยากง่ายให้เข้ากับบุคคลนั้น พระองค์จะรู้ว่าบุคคลนั้นมีนิสัยหรือจิตในทางใด(รู้ด้วยทศพลญาณ) พระองค์ก็จะสอนตามนั้น เกี่ยวกับตัวผู้เรียนจึงแบ่งออกเป็น ๗ ประเภท ดังนี้

๑. รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น บุคคล ๔ ประเภท เป็นต้น

๒. ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

๓. นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความเกรอบแห้งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า “ปริปากะ” ของผู้เรียน แต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไป

๔. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้และความเข้าใจ ชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง

๕. การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบโดยเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง

๖. เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นราย ๆ ไปตามสมควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

๗. ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อยกว่า ที่ค่อยไม่มีปัญญา

เกี่ยวกับตัวผู้สอน

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงภาพรวมของผู้สอน ซึ่งหมายถึง นักเผยแผ่พุทธธรรมทุกรูปและก็รวมไปถึงการสอนของพระพุทธเจ้าด้วย ในการสอนหรือเผยแผ่พุทธธรรมทุกครั้งนั้นผู้สอนจะต้องคำนึงถึงตนเองในฐานะผู้นำเสนอและผู้เรียนตามหลัก ๕ ประการ ดังนี้

๑. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นสอนที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเรื่องดึงดูดความสนใจ

๒. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว

๓. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้และความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญไม่กระทบคนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตนไม่มุ่งเสียชื่อเสียง

๔. สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่มีความค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักแต่ว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นคนชั้นต่ำๆ

๕. ใช้ภาษา สุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย เห็นภาพไปในตัว

๒.๑.๔ ลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้งมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่า เป็นลีลาในการสอนมี ๔ ประการ คือ

๑. สันติสนทนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา

๒. สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย การชวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา เร้าใจให้แก่วอกฉ่ำ บังเกิดกำลังใจ ปลุกใจให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จ อดทนต่อความเหนื่อยยาก

๔. สัมปหังสนา ชโลมใจให้ชุ่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะเห็นประโยชน์ในการปฏิบัติ^{๑๖}

๒.๑.๕ รูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนคนแม้ในเรื่องเดียวกัน ก็ต้องมีรูปแบบในการสอนหลาย ๆ แบบ จึงจะประสบความสำเร็จตามต้องการ เพราะคนฟังมีหลายประเภท ต่างจิตต่างความคิด สนใจเรื่องที่ตนพอใจ พระพุทธองค์เองเมื่อสอน ก็ทรงนำเอาการสอนแบบต่าง ๆ มาสอนตามความเหมาะสมแบบการสอนเหล่านี้ คือ

๑. แบบสากัจฉา หรือสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุด เพราะผู้ฟังได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ทำให้การเรียนการสอนมีความสนุกสนาน ไม่รู้สึกว่าตนกำลังเรียน หรือกำลังถูกสอน แต่กำลังรู้สึกว่ตนกำลังสนทนาปราศรัยกับพระพุทธเจ้าอย่างสนุกสนาน ในการสนทนานั้น พระองค์ทรงทำหน้าที่นำสนทนา คือ ทำหน้าที่ในการโยนคำถามให้ขบคิดแล้วค่อยเข้าสู่จุดสรุปอันเป็นประเด็นที่ต้องการ เช่น ทรงสนทนากับพระโศภโกปิวิสสะ ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างหนักในป่าสี่วัน เติญจกรมจนเท้าแตกทั้งสองข้าง แต่ก็ไม่บรรลุผลที่ต้องการ จึงคิดจะลาสิกขาไปเป็นผู้ครองเรือน

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, (กรุงเทพมหานคร: โอเอ็นจิการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๕.

พระพุทธเจ้า : โสณะ เธอเกิดความคิดเช่นนั้นจริงหรือ?

โสณะ : ถูกแล้ว พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : เธอคิดอย่างไรเวลาสายพินของเธอตึงเกินไป หย่อนเกินไป เสี่ยงสายพินของเธอไปเพราะกระนั้นหรือ

โสณะ : หามิได้ พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : แต่คราวใดสายพินของเธอไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ตั้งอยู่ในระดับพอดี เสี่ยงพินของเธอไปเพราะ เหมาะจะใช้การได้ใช่ไหม

โสณะ : ถูกแล้ว พระเจ้าข้า

วิธีการสนทนานี้ พระพุทธองค์ทรงส่งเสริมให้พระสาวกใช้กัน ดังทรงยกย่องว่า “การสนทนาธรรมตามอุดมกาลเป็นมงคล” และจะมีศาลาเป็นที่นั่งสนทนาธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทุกบ่าย เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ในเรื่อง พระองค์ก็จะเสด็จมาเอง^{๑๓}

๒. แบบบรรยาย จะทรงใช้เสมอในที่ประชุม ส่วนมากจะเป็นโอกาสที่มีผู้ฟังจำนวนมากดังที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาในเชตวันมหาวิหาร ในช่วงบ่ายของทุกวันและที่นำสังเกตคือผู้ฟังมักจะมีความรู้ หรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นในขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว ดังเช่นแสดงแก้ปัญหาวิคคีย์ครั้งแรกทรงใช้วิธีการบรรยาย บรรยายถึงความล้มเหลวของการทรมานร่างกาย กับการหมกมุ่นในกาม แล้วชี้ทางสายกลาง คือ มรรค ๘ และอริยสัจ ๔ เพราะสามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้อย่างละเอียด

๓. แบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะ ผู้ถามอาจถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน บางคนถามเพื่อให้ตอบคำถามในเรื่องที่สงสัยมานาน บางคนถามเพื่อลองภูมิ บางคนถามเพื่อข่มหรือปราบให้ผู้ตอบอับอาย บางคนถามเพื่อเทียบเคียงกับความเชื่อ หือหลักคำสอนในลัทธิศาสนาของตน พระองค์ตรัสว่า “การตอบปัญหาใด ๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม” จึงทรงจำแนกวิธีตอบปัญหาไว้ ๔ ประเภท^{๑๔} คือ

๓.๑ เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว ตอบแบบตายตัวไม่มีเงื่อนไขเช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ ฟังตอบไปทีเดียวว่า ถูกแล้ว

^{๑๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, *พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก*. (กรุงเทพมหานคร: เพชรรุ่งเรืองการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐) หน้า ๕๕.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

๓.๒ ปฏิญาณพยานกรณีปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม เช่น โสตะก็เหมือนจักขุพึงย้อนถามว่า ที่ถามหมายถึงแง่ไหน ถ้าบอกว่า ในแง่เป็นเครื่องมือ พึงตอบว่าไม่เหมือนกัน ถ้าถามว่า ในแง่เนื้อใจ จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน

๓.๓ วิชัชพยานกรณีปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ เป็นเรื่อง ๆ เป็นประเด็น เช่น พระพุทธองค์ทรงติเตียนตะบะใช่หรือไม่ อย่ารีบตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ เพราะมีส่วนผิด ต้องแยกตอบว่า พระพุทธองค์ทรงติเตียนตะบะที่ทรمانตนเอง แต่ทรงสรรเสริญว่า ความอดกลั้นเป็นยอดแห่งตะบะ เป็นต้น

๓.๔ ฐปณิปัญหา ปัญหาที่ควรงดตอบ หรือพึงยับยั้งเสีย เพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิดประโยชน์ เช่น ศาสดานั้นสอนอย่างนั้น อย่างนี้อยากทราบว่าคุณสอนของใครถูก คำสอนของใครผิด พระองค์มักจะตัดบทว่า เรื่องนั้นจงพักไว้ก่อนเรามาแสดงธรรมให้ฟัง นี่คือนิพัทปัญหาของพระองค์

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ โดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎ และข้อบังคับให้สาวก หรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน เช่น เมื่อเกิดเรื่องที่เสียหายขึ้น หรือภิกษุที่ทำความผิดนำความเสียหายมาสู่หมู่สงฆ์ ก็ทรงบัญญัติพระวินัยด้วยความเห็นชอบของสงฆ์

สรุปการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์มาตั้งแต่พุทธกาล พระสงฆ์ผู้เป็นศาสนทายาทโดยสืบเชื้อสายมาจากพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เป็นผู้ปฏิบัติตามและดำรงไว้ซึ่งหลักคำสอน ตลอดจนไปเผยแผ่ให้ประชาชนได้รับประโยชน์สุขครบวงจรทั้งตนเอง สังคม และประเทศชาติ นั่นคือการศึกษากับปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้นๆอย่างเคร่งครัด งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นภาระสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์ ซึ่งปัจจุบันได้ขยายกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ พุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ เพราะพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่นั้นอย่างต่อเนื่องเต็มที่เต็มกำลังความสามารถ

๒.๑.๖ เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีเทคนิควิธีสอนที่หลากหลาย ทรงสอนแบบทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือจากง่ายไปหายาก ธรรมะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาหลักซึ่งยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะธรรมะขั้นสูง เพราะพระองค์ทรงใช้เทคนิควิธีต่อไปนี้

๑. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ทรงยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ดังเช่น เรื่องที่พราหมณ์ทะเลาะกันยึดความเห็นของตนเท่านั้นว่าถูก พระพุทธองค์ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า ผู้ที่รู้เห็นอะไรแง่มุมเดียว ไม่แคล้วที่จะทะเลาะกัน คุณคนตาบอดคลำช้าง แล้วเล่าเรื่องคนตาบอด ๕ คนให้ฟัง เป็นต้น

๒. การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ทำให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ตรัสสอนราหุลว่า ราหุลเห็นน้ำที่เราเหลือไว้ในภาชนะหนึ่งไหม ? ราหุลตอบว่า เห็นพระเจ้าข้า ตรัสต่อไปว่า คุณก่อนราหุล คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ มีคุณความดีเหลืออยู่น้อย คุณน้ำในภาชนะนี้แหละ ตรัสแล้วทรงเทน้ำที่เหลือหนึ่งนั้นทิ้ง เป็นต้น

๓. การใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน พระองค์ทรงใช้สื่อทุกอย่างที่อยู่ใกล้ตัวมาสอน เช่น ขณะที่เดินไปในป่าแห่งหนึ่ง มีพระสงฆ์หมู่ใหญ่ตามเสด็จ พระองค์ทรงหยิบใบไม้ขึ้นมากำหนึ่ง แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เห็นใบไม้ในมือตาคดไหม เห็นพระเจ้าข้า พระสงฆ์ตอบพร้อมกัน นี่คือการใช้สื่อใกล้ตัวในการสอน

๔. การทำเป็นตัวอย่าง เฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงพยาบาลภิกษุไข้ และตรัสสอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้คอยพยาบาลภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จักพยาบาลเรา ก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด”^{๙๕}

๕. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ เช่น กรณีของเวรัญชพราหมณ์ เป็นตัวอย่าง

๖. อุบายการเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายอันสำคัญการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ การเริ่มต้นที่บุคคลซึ่งเป็นประมุขหรือหัวหน้าของชุมชนนั้น ๆ เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ในการสอนธรรมะอย่างได้ผล

๘. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอึดตายึด ตัดต้นหามานะ ทิฏฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เราขอมฝึกฝนด้วยวิธีอ่อนละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง”

๙. การลงโทษและการให้รางวัล การลงโทษในที่นี้ คือ การลงโทษตนเองซึ่งมีทั้งทางธรรมและทางวินัยอยู่แล้ว มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว การให้รางวัล คือ การแสดงธรรมไม่กระทบกระทั่ง ไม่รุกรานใคร เป็นต้น

๑๐. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักการ วิธีการ และเทคนิควิธีการต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะคราวไป

^{๙๕} วิ.ม. (ไทย) ๕ / ๓๖๕ / ๒๔๐.

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในนั้น เป็นต้นคำรับหลักการนิเทศศาสตร์ กล่าวคือ จะทรงตั้งจุดมุ่งหมายในการสอนว่าทรงกำหนดจุดมุ่งหมายแต่ละครั้งเพื่ออะไร แล้วก็ทรงเตรียมเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอนไปตามลำดับความยากง่ายไปพร้อมๆกัน และทรงคำนึงถึงตัวผู้รับการสอนหรือผู้รับสารด้วยว่า เขาจะสามารถเข้าใจและจะนำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกอยากเรียนรู้ และสนใจเอาใจใส่มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะเทคนิค และวิธีสอนก็ทรงมีไว้หลายรูปแบบ และวิธีการดังกล่าวก็ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในขณะนั้น มีบุคคลทุกชั้นวรรณะเลื่อมใสศรัทธา จนทำให้เกิดการอุปสมบทตามและสามารถบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์เป็นจำนวนมาก ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติ ถึงแม้บางคนจะมีได้อุปสมบทก็ตาม แต่ก็ได้น้อมนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่สงบสุขทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมาโดยตลอด

๒.๒ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวก

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วทุกสารทิศ ทั้งจำนวนผู้เผยแผ่และจำนวนของผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาก็มีจำนวนมากยิ่งขึ้น ต้องยอมรับว่าองค์ที่สำคัญ คือ องค์ครูผู้เผยแผ่ นั่นคือ พระสาวกทำให้องค์พุทธธรรมซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นพระธรรมราชา มีพระสาวกเป็นพระธรรมเสนาบดี มีพระมหาโมคคัลลานะเป็นพระธรรมเสนาช้าย มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การวิจัยในครั้งนี้จะเลือกนำเสนอพระสาวกที่ท่านได้ทำงานในเรื่องของการเผยแผ่ที่มีบทบาทสำคัญ ๆ เฉพาะบางรูปเท่านั้นมาเป็นตัวอย่าง เพื่อให้มองเห็นภาพรวมในบทบาทและรูปแบบวิธีการของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ พระมหากัสสปะ^{๒๐}

ท่านพระมหากัสสปะ เป็นบุตรกปิลาพราหมณ์ กัสสปโคตร ในบ้านมหาติฏฐะ จังหวัดมณฑล มีชื่อว่า ปิปปลิ เรียกตามโคตรว่ากัสสปะ พออายุครบ ๒๐ ปี ได้ทำการอาวามงคล (แต่งงาน) กับนางกัททกาปิลานี อายุ ๑๖ ปี เป็นบุตริพราหมณ์โกสิยโคตร เมืองสาละ จังหวัด มณฑล พราหมณ์ผู้เป็นบิดา พร้อมกับนางพราหมณ์ผู้มารดา ก็ปรึกษากันหาภรรยาให้แก่บุตรของตน จึงมอบสิ่งของมีเงินและทอง เป็นต้นให้แก่พราหมณ์ ๘ คน แล้วส่งไปเพื่อให้แสวงหาหญิงที่มีลักษณะดีงาม มีฐานะเสมอกันกับสกุลของตน พราหมณ์ทั้งแปดคน รับสิ่งของทองหมั้นแล้วก็เที่ยวแสวงหาไปจนกระทั่งถึงเมืองสาละ

^{๒๐} สถาบันสื่อธรรม,ประวัติพระอรหันต์ ๘๐ รูป,(กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,ม.ป.ป), หน้า ๒๓๓-๒๔๑.

วิธีการเผยแพร่ธรรมะของพระมหากัสสปะ ท่านเป็นแบบอย่างของผู้สันโดษโดยที่ก่อให้เกิดความเลื่อมใสของผู้มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย^{๒๐} อันเป็นธรรมเนียมของนักบวชที่ควรใช้เป็นตัวอย่างของการปฏิบัติด้านนี้และยังเป็นผู้คงแก่เรียน ท่านพระมหากัสสปเถระ แม้บวชเมื่ออายุมาก ท่านก็ไม่ทอดธุระในพระศาสนา มุ่งประพฤติปฏิบัติจนเกิดความสำเร็จในไตรสิกขา ไปถึงที่จุดหมาย คือ พระอรหัตผล เป็นผู้แตกฉานในองค์ธรรม อบรมสั่งสอนภิกษุทั้งทางตรงและทางอ้อม จนเป็นที่เคารพของหมู่ภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ท่านพระมหากัสสปเถระ ได้เป็นแบบอย่างของผู้ประพฤติปฏิบัติชอบจนเป็นที่เคารพยำเกรงของเพื่อนภิกษุ ถือเป็นการสั่งสอนด้วยการปฏิบัติ ซึ่งมีผลมากกว่าการพูดอบรมสั่งสอนพระบรมศาสดาก็ประทานสาธุการว่า ดีละ ดีละเธอปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนส่วนมาก เธอจงทรงผ้าบังสุกุลจีวร เธอจงเที่ยว บิณฑบาต เธอจงอยู่ในป่าเกิด ทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้มักน้อยสันโดษ ภิกษุทั้งหลายเรียกท่านว่า พระมหากัสสปะ นอกจากนี้ท่านยังมีคุณความดีมีพระบรมศาสดาทรงยกย่องหลายสถานเช่น

๑. ทรงรับผ้าสังฆาฏิของท่านไปทรง (ห่ม) ประทานผ้าสังฆาฏิของพระองค์ให้แก่ท่าน ตรัสว่ามีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอด้วย พระองค์ และทรงสรรเสริญว่า เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ถือเป็นตัวอย่าง

๒. กัสสปะเข้าไปในตระกูล ชักกายและใจห่าง ประพฤติตนเหมือนเป็นคนใหม่ ไม่คุ้นเคย ไม่ละนองกาย วาจา ใจในตระกูล เป็นนิตยจิตไม่ข้องอยู่ในตระกูลเหล่านั้น เพิกเฉยแล้วตั้งจิตเป็นกลางว่า ผู้ใคร่ลากก็จงได้ลาก ผู้ใคร่บุญก็จงได้บุญ ตนได้ลากแล้วมีใจฉันทิ ผู้อื่นก็มีใจฉันทิ

๓. กัสสปะมีจิตประกอบไปด้วยเมตตากรุณา ในเวลาแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

๔. ทรงสั่งสอนภิกษุให้ประพฤติชอบ โดยยกเอาท่านพระมหากัสสปะเป็นตัวอย่าง ท่านพระมหากัสสปะ นั้นดีแต่ในการปฏิบัติ ห่วงใจในการสั่งสอนภิกษุสหธรรมิกไม่ ธรรมเทศนา อันเป็นอนุสาสนีของท่านจึงไม่มี คงมีแต่ธรรมภาษิตเนื่องมาจากธัมมสังคัจฉา (การสนทนากันในเรื่องธรรมะ) กับเพื่อนสาวกบ้าง กล่าวทบทวนพระพุทธานุสาสนีบ้าง ในขณะที่พระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ดูท่านจะไม่เด่นนัก เป็นเพียงพระสาวกผู้ใหญ่รูปหนึ่งเท่านั้น มาปรากฏเป็นพระสาวกสำคัญเมื่อพระบรมศาสดาทรงปรินิพพานแล้ว คือ ในเวลานั้นท่านเป็นพระสังฆเถระ พอลวดยพระเพลิงพระพุทธรัตริระแล้วได้ ๗ วัน ท่านประชุมสงฆ์เล่าถึงการที่ภิกษุชื่อว่า สุภทัตตะ ผู้บวชเมื่อแก่ กล่าวคำมิตินิขิตต่อพระธรรมวินัยในคราวเมื่อเดินทางจากปาวานคร ปรีกษาหารือในทางที่จะทำสังคายนา รวบรวมพระธรรมวินัยตั้งไว้เป็นแบบฉบับ พระสงฆ์ก็ยินยอมเห็นพร้อมด้วย ท่านจึงเลือกภิกษุผู้ทำสังคายนาได้ ๕๐๐ องค์ การทำสังคายนาในครั้งนั้น ทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา แห่งเวภาร

^{๒๐} พุ.เถร.๒๖/๑๐๕๔/๔๐๒.

บรรพต กรุงราชคฤห์ พระมหากัสสปะเป็นประธาน ได้พระอุบาลี และพระอานนท์เป็นกำลังสำคัญ ในการวิสันนาพระวินัย พระธรรม (พระสูตร และพระอภิธรรม) ตามลำดับ ได้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็น ศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ เรียกว่า ปฐมสังคายนา เมื่อท่านทำสังคายนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้อยู่ที่พระเวฬุวนาราม ในกรุงราชคฤห์ ไม่ประมาณ ปฏิบัติธรรมเป็นนิตย์ ดำรงชนมายุสังขาร ประมาณได้ ๑๒๐ ปี ท่านก็ปรินิพพาน ณ ระหว่างกลาง กุกกุฏสัมปาทบรรพตทั้ง ๓ ลูก ในกรุงราชคฤห์

๒.๒.๒ พระสารีบุตร

ท่านก็เป็นมหาสาวกูปหนึ่งที่น่าสนใจในเรื่องของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน ดังต่อไปนี้

หลังจากอุปติสสปริพาชก ได้ดวงตาเห็นธรรมหลังจากได้ฟังพระอัสสชิแล้ว ก็เดินทางไปบอกข่าวสารแก่เพื่อนรักของตน คือ โกณฑิยะ โดยกล่าวธรรมที่พระอัสสชิแสดงให้ฟัง ทำให้เพื่อน ได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นกัน ถือว่าท่านก็เป็นกัลยาณมิตรที่ดีที่ทำตามสัญญา ต่อมาท่านก็ได้พบวิราร และเพื่อน ได้ไปบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าพร้อมกับวิราร หลังจากที่ท่านบวชจนได้บรรลु พระอรหันต์แล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา

วิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระสารีบุตรจะใช้ในการเผยแผ่คล้ายกับพระพุทธเจ้า คือ การ เริ่มต้นสนทนาเป็นจุดสำคัญ การเริ่มต้นที่ดีในการเผยแผ่จะให้ผลสำเร็จดีเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ยังสร้างบรรยากาศให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ตึงเครียด ไม่เกิดความอึดอัดใจแก่ผู้รับสารหรือผู้ฟัง เป็นสำคัญ อนึ่งการเผยแผ่ได้มุ่งไปที่เนื้อสาระให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่นำมาเผยแผ่ ไม่ กระแทกทั้งตนและผู้อื่น ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่เสียคติใคร ๆ ใช้ภาษาที่นุ่มนวล สละสลวย ไม่หยาบ คายชวนให้สบายใจ ตั้งใจสอนหรือเผยแผ่โดยเคารพ พระสารีบุตรให้ลีลาในการสอน ๔ อย่าง คือ

๑. สันทัสสนา อธิบายความชัดเจนแจ่มแจ้ง

๒. สมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงชวนคล้อยตามยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา การเข้าใจให้เกิดความแจ่มแจ้ง เกิดกำลังใจ ไม่ท้อต่อปัญหา

๔. สัมปหังสนา การขโลมใจให้เกิดความร่าเริงเบิกบานใจ เปี่ยมด้วยความหวัง

ตัวอย่างของการเผยแผ่ มีดังต่อไปนี้

ครั้งหนึ่งคฤหบดีชื่อนกุลบิดา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทราบถึงวิธีที่ทำให้เกิด สุขพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกายอันกระสับกระส่าย เหมือนฟองไขอันมีผิวหนังหุ้มเอาไว้ คฤหบดี ชื่นชมยินดีกับพุทธภาษิต แล้วทูลลาพระพุทธองค์มุ่งหน้าสู่ที่อยู่ของพระสารีบุตร ได้ไปขอให้ท่าน สอนธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข พระสารีบุตรเถระ กล่าวว่า

คู่ก่อนคฤหบดี ผู้ที่มีกายอ่อนเพลีย กระสับกระส่ายเพราะไม่ฉลาดในธรรมของท่าน สัตบุรุษไม่ได้รับการแนะนำในสัปปริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนมีรูป ย่อมเห็นรูปในตน ย่อมเห็นตนในรูป เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า “เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา” เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นอย่างนี้ รูปย่อมแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้น ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญูณโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนมีวิญญูณ ย่อมเห็นวิญญูณในตน ย่อมเห็นตนในวิญญูณ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า “เราเป็นวิญญูณ วิญญูณเป็นของเรา” เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นอย่างนี้ วิญญูณย่อมแปรปรวนแปรไปเป็นอย่างอื่น เพราะวิญญูณแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้น ดังนี้^{๒๒}

ท่านอธิบายให้คฤหบดีฟังจนเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น ชื่นชมและประทับใจในตัวท่าน พระสารีบุตร ในเรื่องของลีลาการสอน เพราะจะเห็นได้ว่าท่านได้รับคำชมเชยจากพระพุทธเจ้าว่า มีปัญญาที่ละเอียดอ่อน สามารถนับเม็ดฝนที่ตกลงมาจากท้องฟ้าได้ ไม่มีสาวกรูปไหนที่มีปัญญาแตกฉานเหมือนกับท่าน สมกับที่ได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาอย่างแท้จริง และวิธีการเผยแผ่ของพระสารีบุตร กล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้

๑. แบบบรรยาย เช่น การบรรยายธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่าด้วยผู้มีธรรม ๖ ประการ

๒. แบบตอบปัญหา เช่น ตอบปัญหานางปริพาชกา ชื่อสุจิมุขี

๓. แบบสากัจฉา เช่น สนทนาธรรมที่ควรใส่ใจ โดยอธิบายแยกคากับท่านมหาโกณฑัญญะ ขณะที่ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

๔. แบบวางกฎระเบียบ เช่น เมื่อเกิดมีภิกษุทำผิด พระสารีบุตรจะนำเรื่องราวไปกราบทูลพระพุทธเจ้า เพื่อให้บัญญัติพระวินัย

๒.๒.๓ พระมหาโมคคัลลานเถระ^{๒๓}

พระมหาโมคคัลลานะ มีชื่อเดิมว่า โกธิตะ เป็นบุตรพราหมณ์ทำบ้านผู้หนึ่ง ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ โกธิตมาณพเป็นเพื่อนสนิทกับอุปติสสมาณพ หรือ พระสารีบุตร ทั้งสองคนอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน เป็นบุตรแห่งสกุลผู้มั่งคั่งเหมือนกัน เมื่อชีวิตการครองเรือนที่วุ่นวาย จึงพาบริวารไปขอบวชอยู่ในสำนักสัตตยัชยปริพาชก เรียนลัทธิของสัตตยัชยได้หมด จนได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยสอนหมู่ศิษย์ต่อไป ทั้งสองมาณพยังไม่พอใจในคำสอนของสัตตยัชยปริพาชก เพราะไม่ใช่แนวทางที่ตนต้องการ จึงตกลงกันที่จะแสวงหาอาจารย์ที่สามารถชี้แนะแนวทางที่ดีกว่านี้ หากใครได้โมกขธรรม ก็ขอให้บอกแก่อีกฝ่ายหนึ่ง (ได้ดวงตาเห็นธรรมและอุปสมบทเป็นภิกษุ)

^{๒๒} ส.บ. (ไทย) ๑๓ / ๑ / ๑ - ๔.

^{๒๓} สถาบันศีลธรรม, ประวัติพระอรหันต์ ๘๐ รูป, หน้า ๑๕๗-๒๒๘.

เมื่ออุปติสสมาณพได้ไปพบพระอัสสชิในกรุงราชคฤห์ ได้ฟัง "พระคาถาเย ชัมมา เหตุปฏภาว เตสํ เหตุ ตถาคโต (อาห) เตสญฺชโย นิโรโธ เอวํวาทิ มหาสมโณ"^{๒๔} จากพระอัสสชิ ทำให้ได้ดวงตาเห็นธรรม คือ บรรลุโสดาบัน อุปติสสมาณพได้นำคำสอนของพระอัสสชิไปแจ้งให้โกติตมาณพทราบ โกติตมาณพก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน ทั้งสองมาณพได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดเวฬุวนาราม และได้ทูลขออุปสมบทต่อพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ได้ทรงอนุญาตให้อุปสมบทเป็นภิกษุ โกติตมาณพซึ่งอุปสมบทเป็นพระมหาโมคคัลลานะ บำเพ็ญความเพียงได้ ๗ วัน ก็สำเร็จพระอรหันต์ ส่วนอุปติสสมาณพ ซึ่งอุปสมบทเป็นพระสารีบุตร อุปสมบทได้กึ่งเดือน จึงสำเร็จพระอรหันต์

พระมหาโมคคัลลานะเมื่ออุปสมบทแล้วไปทำความเพียรอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม ถูกนิรณฺท คือ ถิ่นมัทธวะ ได้แก่ ความห่อหุ้มซึมซาบเข้าครอบงำ มีอาการนั่งโง่งง พระบรมศาสดาได้เสด็จไปสอนอุบายสำหรับระงับความโง่งงแก่พระมหาโมคคัลลานะ พระมหาโมคคัลลานะสามารถกำจัดถีนมัทธวะ ความห่อหุ้มซึมซาบได้ พิจารณาธรรมทั้งปวงด้วยปัญญา สำเร็จเป็นพระอรหันต์ (ได้รับการแต่งตั้งเป็นอัครสาวก) ในวันที่พระสารีบุตรบรรลุพระอรหันต์ ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนมาฆะ ในคืนวันนั้น พระพุทธเจ้าทรงประทานพระโอวาทปาติโมกข์แก่เจ้าตรงคณินิบาด จากนั้น พระพุทธเจ้าทรงประกาศแต่งตั้งพระสารีบุตรเป็นอัครสาวกเบื้องขวา เลิศกว่าผู้อื่นในทางปัญญา พระมหาโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายเลิศกว่าผู้อื่นในทางฤทธิ์

เป็นผู้มีอภิญญา

พระมหาโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกผู้มีอภิญญา ซึ่งแปลว่าความรู้ยิ่งยวด อภิญญามี ๖ ประการ ดังนี้

๑. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ เช่น คนเดียวนิรมิตเป็นหลายคนได้ ล่องหนผ่านไปในวัดดูกันขวางอยู่ เช่น ฝ่า กำแพงได้ ดำดินคือไปได้ดินได้ เดินบนน้ำ จุจเดินบนพื้นดินได้ เหาะไปในอากาศได้

๒. ทิพพโสต มีหูทิพย์ ล่วงหูของสามัญมนุษย์ ฟังเสียง ๒ อย่างได้ คือทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ได้ ทั้งเสียงไกล ทั้งเสียงใกล้

๓. เจโตปริยญาณ กำหนดใจคนอื่นได้ รู้ได้ซึ่งใจของบุคคลอื่นอันบริสุทธิ์หรือเศร้าหมองอย่างไร

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้ตั้งแต่ชาติหนึ่งสองชาติ จนถึงหลายๆ ชาติ กับว่าในชาติที่เท่านั้น ได้มีชื่อโคตร ผิวพรรณ มีอาหารอย่างนั้น ๆ ได้เสวยสุข ได้เสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีอายุเท่านั้น ๆ จุตจากชาตินั้นแล้ว เกิดในชาติที่เท่านั้น ได้เป็นอย่างนั้น ๆ แล้วมาเกิดในชาตินี้

^{๒๔} วิ.ม. ๔/๖๐/๕๑-๕๒.

๕. ทิพพจักขุ มีตาทิพย์ มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า จุตูปปาตญาณ มีจักขุทิพย์ บริสุทธิล่วง จักขุสามัญญมนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์กำลังจุติก็มี กำลังเกิดก็มี เลวก็มี ดีก็มี ผิดพรณงามก็มี ผิดพรณไม่ งามก็มี ได้ดีก็มี ตกยากก็มี รู้ชัดว่าสัตว์เป็นไปตามกรรม

๖. อาสวกขยญาณ ทำให้อาสวะสิ้นไป รู้ชัดตามความจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ ทุกข์นิโรธ คามินีปฏิบัติทาเหล่านี้ อาสวะนี้เหตุเกิดอาสวะนี้ ความดับอาสวะนี้ ทางไปถึงความดับอา สวะ เมื่อรู้เห็นอย่างนี้จิตพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ รู้ชัดว่าชาตินี้พ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว ภาระกิจทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอันจะต้องทำเช่นนี้ไม่มีอีก

อภิญา ๕ ข้อแรก เป็นโลกียอภิญา ข้อ ๖ สุดท้ายเป็นโลกุตตรอภิญา ผู้ที่จะบรรลุดรหนต์ จะต้องได้โลกุตตรอภิญา คือ อาสวกขยญาณ ได้อภิญา ๕ ข้อแรก ยังไม่บรรลุดรหนต์

ทิพพจักขุของพระมหาโมคคัลลานะ

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันในกรุงราชคฤห์ พระมหาโมคคัลลานะกับ พระลักษณะ ได้ขึ้นไปจำพรรษาอยู่บนเขาอิสิขภู เวลาค่ำพระเถระทั้งสองได้ถือบาตรเดินลงมาจาก ยอดเขาเพื่อไปบิณฑบาตในเมือง ในระหว่างที่กำลังเดินลงมานั้น พระลักษณะได้เห็นพระมหาโมค คัลลานะยืม จึงได้ถามถึงสาเหตุ พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ให้ถามเรื่องนี้ในที่เฉพาะพระพักตร์ พระพุทธเจ้า กลับจากบิณฑบาตแล้ว พระเถระทั้งสองได้พร้อมกันเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระ ลักษณะได้ถามถึงสาเหตุที่พระมหาโมคคัลลานะยืม พระมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่าสาเหตุที่ยืม เพราะได้เห็นโครงร่างกระดูกร่างหนึ่งลอยไปมาอยู่ในอากาศ ถูกแรงกาบิณตามจิกกิน เนื้อที่ยึด ซี่โครงเอาไว้ยังผลให้ร่างกระดูกนั้นส่งเสียงร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวด

พระพุทธเจ้าตรัสรับรองว่า โครงกระดูกที่พระมหาโมคคัลลานะเห็นนั้นมืออยู่จริง และ พระองค์เองก็ได้เห็นมาแล้วในวันตรัสรู้ แต่ที่ยังไม่ตรัสบอกใครก็เพราะยังไม่มีพยาน แต่บัดนี้ พระองค์ได้ พระมหาโมคคัลลานะเป็นพยานแล้วจึงตรัส เนื่องจากทรงเห็นว่า หากไม่มีพยาน รับรอง เมื่อตรัสไปแล้ว สำหรับผู้ที่เชื่อไม่มีปัญหา แต่สำหรับผู้ที่ไม่เชื่อจะเป็นผลร้ายอย่างใหญ่ หลวงแก่เขา

จากนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสอนุกรรมของโครงร่างกระดูกนั้นว่า เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้ มีอาชีพเป็นนายโคฆาตก์ฆ่าวัวฆ่าแพะเนื้อขายเลี้ยงชีวิตอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ด้วยวิบาก(ผล) ของกรรมนั้น ตายแล้วได้ไปเกิดอยู่ในนรกหลายแสนปี พ้นจากนรกแล้วด้วยวิบากกรรมที่ยัง เหลืออยู่จึงได้มาเกิดเป็นเปรตมีแต่โครงร่างกระดูก

พระพุทธเจ้าสนทนารธรรมกับพระมหาโมคคัลลานะทางทิพพจักขุ และทิพพโสต

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ส่วนพระมหาโมคคัลลานะ กับพระสารีบุตรได้พักอยู่ที่วัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์วันหนึ่ง พระสารีบุตรได้ออกจากที่เรือนในตอน

เย็นและเข้าไปหาพระมหาโมคคัลลานะ พระสารบุตรเห็นพระมหาโมคคัลลานะฟ่องใสจึงพูดว่า โมคคัลลานะผู้อาวุโส อินทรีย์ของท่านฟ่องใสยิ่งนัก สีหน้าของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ท่านโมคคัลลานะอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อันละเอียดหรือ พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ท่านผู้อาวุโส วันนี้ผมอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างหยาบ แต่ว่าผมได้สนทนาธรรมพระสารีบุตรถามว่า ท่านโมคคัลลานะได้สนทนาธรรมกับใคร พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า กับพระผู้มีพระภาคเจ้า พระสารีบุตรถามว่า ผู้มีอายุ ขณะนี้พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในวัดเชตวันในเมืองสาวัตถีซึ่งอยู่ไกลจากที่นี่ ท่านโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยฤทธิ์หรือ หรือว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาหาท่านโมคคัลลานะด้วยฤทธิ์ พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ท่านผู้อาวุโส ไม่ใช่ทั้งสองอย่าง คือ ผมมิได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยฤทธิ์ ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีได้เสด็จมาหาผมด้วยฤทธิ์ แต่ว่า ผมกับพระพุทธเจ้าสนทนาธรรมกันทางทิพพจักขุและทิพโสต เพราะว่า ผมมีทิพพจักขุ และทิพโสตบริสุทธิ์เท่ากับพระพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าก็มีทิพพจักขุและทิพโสตบริสุทธิ์เท่ากับผมปรานันโทปนันทะนาคราชในกาลาพาหุ บทที่ ๑ มีข้อความเป็นภาษาบาลี และคำแปลเป็นไทยมีใจความว่า "พระจอมมุนี ทรงโปรดให้พระมหาโมคคัลลานะเถระพุทธชินโรส (นิรมิตกายเป็นนาคราช) ไปทรมานพระยานาคราชชื่อนันโทปนันทะ ผู้มีความรู้ผิด มีฤทธิ์มาก ด้วยวิธีอันให้อุปเท่ห์แห่งฤทธิ์แก่พระเถระ ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงเกิดมีแก่ท่านด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น"พระพุทธชัยมงคลในบทนี้ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงมีชัยแก่นันโทปนันทะนาคราช ซึ่งมีเรื่องดังนี้

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี เช้าวันหนึ่งก่อนที่พระผู้มีพระภาคจะเสด็จไปรับภัตตาหารที่บ้านของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูสัตว์โลก ก็ทรงเห็นนันโทปนันทะนาคราชปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ ในตอนเช้าพระผู้มีพระภาคตรัสสั่งพระอานนท์ให้บอกสงฆ์ทราบ ว่า พระองค์จะเสด็จไปเทวโลก และได้ทรงพาพระสาวกผู้มีอภิญญาหาไปยังเทวโลก

นันโทปนันทะนาคราชเห็นพระผู้มีพระภาคและพระสาวกเหมาภิโกธ โดยถือว่าตนเป็นผู้มีอำนาจมาก ถ้าสมณะเหล่านั้นเหาะข้ามไป ฝุ่นละอองที่ติดเท้าก็จะล่องหล่นมาบนหัว จะต้องหาทางไม่ให้เหาะข้ามไป จึงเอาหางรัดเขาพระสุเมรุไว้ ๑ รอบ และบันดาลให้เป็นหมอกควันมืดมัวไปหมดมีสาวกหลายองค์ทูลอาสาที่จะปราบพระยานาค แต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาต ครั้นเมื่อพระมหาโมคคัลลานะทูลอาสา พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาต พร้อมทั้งทรงให้พรให้มีชัยชนะแก่พระยานาค พระมหาโมคคัลลานะได้เนรมิตกายเป็นพระยานาคที่มีร่างกายยาวใหญ่กว่าพระยานันโทปนันทะถึง ๒ เท่า แล้วรัดกายพระยานาคให้แน่นเข้ากับเขาพระสุเมรุมิให้เคลื่อนไหว ฝ่ายพระยานาคถูกนาคพระมหาโมคคัลลานะรัดจนแทบกระตุกแตก ก็โกรธเกรี้ยวยิ่งนัก จึงพ่นพิษให้เป็นควันแผ่ไปโดยรอบ พระมหาโมคคัลลานะก็บันดาลให้ควันเกิดขึ้นมากยิ่งขึ้นกว่า

ปราบฤทธิ์ของพระยานาคนั้นเสีย พระยานาคจึงพันคว้นพิษเป็นเปลวไฟอันร้ายแรง พระมหาโมคคัลลანะก็เนรมิตไฟที่ร้อนแรงกว่าให้เกิดขึ้น ไฟของพระยานาคไม่อาจทำอันตรายแก่พระมหาโมคคัลลันะได้ แต่ไฟที่พระมหาโมคคัลลันะเนรมิตขึ้นกลับรุ่มลือมพระยานาคทั้งภายนอกภายในให้ รุ่มร้อนกระสับกระส่ายเป็นกำลังพระยานาคคิดว่าสมณะนี้ชื่อใด จึงมีฤทธิ์มากอย่างนี้ คิดแล้วก็ถาม ชื่อ พระมหาโมคคัลลันะก็บอกให้ทราบว่า เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระผู้มีพระภาค พระยานาคได้กล่าวว่า ท่านเป็นสมณะเหตุใดจึงมาทำร้ายข้าพเจ้า การกระทำของท่านไม่สมควรแก่สมณะ พระมหาโมคคัลลันะได้ตอบว่าเราไม่ได้โกรธและลงโทษท่าน แต่ที่ทรมานท่านก็เพื่อจะช่วยท่าน ให้พ้นจากความเหินผิดและพญศรีย ให้ท่านอยู่ในทางตรงคืออริยมรรค

ในที่สุดพระมหาโมคคัลลันะก็ได้ปราบันโทปนันทะนาคราชจนยอมจำนน พ้นจากการเป็นมิถิยาทมิฬ รู้จักบาปบุญคุณโทษ เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระยานาคได้กราบนมัสการพระผู้มีพระภาคและขอบูชาพระรัตนตรัยเป็นที่พึงตลอดไป พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานศีล ๕ ให้รักษา จากนั้นพระผู้มีพระภาคก็ได้พาพระสาวกไปเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เพื่อรับภัตตาหาร

ถูกโจรทุบตีก่อนนิพพาน

พระมหาโมคคัลลันะมักจะเหาะไปเที่ยวโลกและนรก ถากรรมที่พวกเทวดาและพวกสัตว์ที่อยู่ในสวรรค์และนรกทำในชาติก่อน แล้วนำมาเล่าให้มนุษย์ฟัง ผู้คนก็พากันนำลาภสักการะมาถวาย เป็นเหตุให้พวกเดียรถีย์เสื่อมจากลาภ พวกนี้จึงว่าจ้างให้พวกโจรไปลอบฆ่าท่าน พวกโจรไปลอบฆ่าพระมหาโมคคัลลันะถึง ๓ ครั้ง ในสองครั้งแรกท่านเหาะหนีไปทางอากาศ พวกโจรไม่สามารถทำอันตรายท่านได้ แต่ในครั้งสุดท้าย ท่านพิจารณาเห็นว่าเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อนติดตามมา ท่านจึงไม่หนี พวกโจรก็จับท่านมาทุบตี จนกระดูกแตกละเอียด แล้วนำไปซ่อนไว้ในพุ่มไม้แห่งหนึ่ง แต่ท่านยังไม่มรณะ ได้รักษาตนเองด้วยกำลังฌาน แล้วไปเฝ้าพระศาสดาทูลลา นิพพานปรากฏว่าประชาชนมีความสงสัยว่าเหตุใดพระมหาโมคคัลลันะ ซึ่งเป็นถึงพระอัครสาวกเบื้องซ้ายผู้มีฤทธิ์จึงถูกโจรทุบตีอย่างทารุณ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าบุพกรรมของพระมหาโมคคัลลันะว่า ในอดีตชาตินานมาแล้ว พระมหาโมคคัลลันะได้เกิดเป็นชาวเมืองพาราณสี ทำหน้าที่เลี้ยงดูมารดาผู้ทุพพลภาพเสียตา ต่อมาได้ภรรยาคนหนึ่ง และได้ยอมทำตามภรรยา นำมารดาไปทิ้งไว้ในป่า ทุบตีจนตาย พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! โมคคัลลันะทำกรรมประมาณเท่านี้ โทษในนรกหลายแสนปี ด้วยวิบากยังเหลืออยู่ จึงถูกทุบตีอย่างนั้นนั้นและละเอียดหมดถึงมรณะสิ้น ๑๐๐ อดัตถภาพ"

๒.๓ โวหารในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การใช้ปฏิภาณโวหาร เป็นเรื่องสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะถ้าหากว่าไม่มีวิธีการในการใช้ ก็จะไม่ทำให้เกิดประโยชน์เท่าที่ควร หรือเกิดประโยชน์เพียงเล็กน้อย แต่ถ้ามีวิธีการและหลักการที่ดีก็จะทำให้เป็นประโยชน์ต่อคู่สนทนา คือ ทั้งผู้ถามและผู้ตอบ และเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกด้วย

ผู้วิจัยได้แบ่งหลักการและวิธีการใช้ปฏิภาณโวหาร ออกเป็น ๒ ประเด็น คือ

(๑) หลักการสร้างปฏิภาณ

ปฏิภาณไม่สามารถเกิดขึ้นเองได้ตามธรรมชาติจำเป็นจะต้องอาศัยการศึกษาเล่าเรียนท่องบ่นสาธยายให้ขึ้นใจ และต้องมีการฝึกฝนใช้อยู่เป็นประจำ จึงจะทำให้ปฏิภาณนั้นเกิดมีขึ้นและมีความคล่องแคล่วอยู่เสมอส่วนพระพุทธเจ้าไม่จำเป็นต้องอบรมฝึกฝนเพื่อให้เกิดปฏิภาณ เพราะความเป็นพระพุทธเจ้าย่อมมีความสมบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ^{๒๕} คือ

(๑) พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา

(๒) พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์

(๓) พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา

สัมมาสัมพุทธปฏิภาณ คือ พระปัญญาอันเลียบแหลมคมคายและรอบรู้ของพระพุทธเจ้า ปฏิภาณมีอยู่ตลอดระยะเวลาที่ยังทรงพระชนม์ชีพ ตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงปรินิพพานแม้พระองค์มีพระชนมายุถึง ๘๐ พรรษา แต่พระปัญญาในการโต้ตอบแก้ปัญหาก็หาลดน้อยลงไปไม่ เพราะความที่พระองค์ทรงมีพระญาณอันเป็นกำลังถึง ๑๐ ประการ

ทศพลญาณ^{๒๖} (พระญาณที่เป็นกำลัง ๑๐ ประการ)

(๑) ฐานาฐานญาณ ทรงรู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะ และอฐานะโดยเป็นอฐานะ

(๒) กรรมวิปากญาณ ทรงรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีตอนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ

(๓) สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ ทรงรู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง

(๔) นานาธาตุญาณ ทรงรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่ต่างกัน

(๕) นานาธิมุตติกญาณ ทรงรู้ชัดว่าหมู่สัตว์เป็นผู้มีอสังขยแตกต่างกัน

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๑.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔-๑๔๘, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๔๘/๑๐๓-๑๑๐. อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๓, อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑/๒๓-๒๕.

(๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ ทรงรู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่น และบุคคลเหล่าอื่นมีอินทริย์แก่กล้าและอินทริย์อ่อน

(๗) ฌานาทีสังกิเลสาทีญาณ ทรงรู้ชัดความเศร้าหมอง ความฟุ้งแผ้วแห่งฌานวิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ และการออกจากฌานวิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ

(๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงระลึกถึงชาติก่อนได้หลายพระชาติ

(๙) จุตูปปาตญาณ ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ(เคลื่อน)กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

(๑๐) อาสวักขยญาณ ทรงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง

พระองค์จึงเป็นผู้มีพระญาณไม่ขัดข้องหรือไม่มีอะไรเป็นเครื่องกีดขวางได้ในที่ทุกสถาน

(๒) วิธีการใช้ปฏิภาณ

บรรดา กวี ๔ ประเภท^{๒๗} บุคคลผู้มีการศึกษา และมีปฏิภาณอันคล่องแคล่วว่องไวได้ชื่อว่าปฏิภาณกวีคือ ผู้ผู้เชี่ยวชาญในด้านการประพันธ์ตามแนวความคิดของตน ตามที่ได้ฟังมา หรือเพียงแต่อาศัยความหมายสั้น ๆ ก็สามารถขยายความให้วิจิตรพิสดารออกไปได้การรู้จักใช้ปฏิภาณอย่างเหมาะสมและรวดเร็ว ย่อมเป็นอุปการะมากในการแต่งกลอน หรือในการโต้ตอบวาทะกับบุคคลอื่น นักพูดมีอยู่หลายประเภท ขึ้นอยู่ที่การศึกษาการฝึกฝนในด้านการพูดของแต่ละบุคคล พระพุทธเจ้าทรงจัดประเภทของนักพูด(วาทีบุคคล) ไว้ ๔ ประเภท คือ^{๒๘}

(๑) นักพูดที่อับจนด้านอรรถ แต่ไม่จนด้านพยัญชนะ

(๒) นักพูดที่อับจนด้านพยัญชนะ แต่ไม่จนด้านอรรถ

(๓) นักพูดที่อับจนทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ

(๔) นักพูดที่ไม่อับจนทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ

คนที่จะเป็นนักพูดต้องมีปฏิภาณที่เกิดจากการอบรม มีความแตกฉานในอรรถและพยัญชนะ เพราะนักพูดผู้ประกอบด้วยปฏิสัมภิตา ๔ ประการ จะไม่มีทางอับจนทั้งอรรถหรือ

^{๒๗} กวี ๔ ประเภท คือ (๑) จินตาควี(๒) สุตกวี(๓) อัถกวี(๔) ปฏิภาณกวี. (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๑/๓๔๔, อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๑/๒๕๗).

^{๒๘} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๐/๒๐๘, อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๔๐/๑๕๗.

พยัญชนะบุคคลที่มีโวหารในการพูดย่อมรู้ในสิ่งที่ควรพูดและไม่ควรพูด หรือพูดในสิ่งที่คนต้องการจะรับรู้เพื่อให้ได้รับรู้ โวหารในการพูด มีอยู่ ๔ ประเภท คือ^{๒๕}

- (๑) เทศนาโวหาร กล่าวชี้แจงในทางสอน
 - (๒) บรรยายโวหาร กล่าวให้กว้างออกไป ได้แก่ อธิบายความย่อให้พิสดาร
 - (๓) สาธกโวหาร กล่าวยกตัวอย่างหรืออ้างอิง เพราะถ้าไม่ยกตัวอย่างความก็ไม่ชัดหรือถ้าไม่อ้างอิงความก็ปราศจากหลัก
 - (๔) พรรณนาโวหาร กล่าวให้ละเอียดตามชนิดของสิ่งที่ต้องพรรณนา
- โวหารแต่ละอย่างช่วยทำให้ง่ายต่อการสื่อความหมาย เพื่อให้บุคคลอื่นรับทราบได้อย่างรวดเร็ว หรือทำให้เข้าใจง่าย ไม่ยากจนเกินไป เป็นอุปการะในการโต้ตอบกับบุคคลอื่นหากบุคคลมีความเชี่ยวชาญในโวหารทั้ง ๔ ประเภท ก็จะทำให้เป็นนักพูด ที่เก่งกล้า สามารถอธิบายขยายความได้ ไม่ทำให้ผู้ฟังเกิดความสับสน หรือ คิดว่าเป็นเรื่องยากเกินกว่าที่จะเข้าใจ

๒.๔ สรุป

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระสาวกมีเทคนิคและวิธีการที่หลากหลายเหมาะสมแก่ชนทุกชั้นวรรณะ และกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ในสมัยพุทธกาล กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงเน้นเรื่องที่จะทรงนำไปสอนว่าเหมาะสมแก่ผู้ฟังหรือไม่ เช่น ในกรณีการแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็จะต้องรู้อุปนิสัยพื้นฐานหรือจิตของท่านเหล่านั้นก่อน จึงทรงนำอนัตตลักษณะสูตรไปแสดง ส่งผลให้ท่านเหล่านั้นเกิดดวงตาเห็นธรรมและบรรลุความเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา ส่วนวิธีการต่างๆ เช่น ทรงพิจารณาถึงผู้เรียน/ผู้ฟังธรรม หัวข้อธรรมที่จะนำไปแสดงเวลาความเหมาะสม อุปนิสัยใจคอ และวิธีการนำเสนอ เช่น ทรงเลือกใช้รูปแบบต่างๆ กัน ได้แก่ การสนทนาธรรม แบบบรรยาย ยกตัวอย่างมาเปรียบเทียบ มีอุปกรณ์เสริมขณะสอน การสาธิตให้ดูการเล่นภาษา เป็นต้น ส่วนแนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังพุทธกาลพบว่า หลังพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน คณะสงฆ์ในขณะนั้น (ส่วนใหญ่เป็นพระอริยสงฆ์) ก็ได้วางนโยบายใหม่ คือเริ่มทำสังคายนาพระธรรมวินัยอีกครั้งหนึ่ง และในเวลาต่อมาก็ทำอีก ๒ ครั้ง ซึ่งครั้งที่ ๓ นี้เองมีผลให้พระพุทธศาสนาถูกเผยแผ่เข้ามายังประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน

^{๒๕} เกิด ชนชาติ, คู่มือคลังปริยัติธรรม เล่ม ๑, (มูลนิธิอิทธิธรรมมหาชาติวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๔.